

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СХІДНОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
Кафедра східної та слов'янської філології

Курсова робота з чеської філології на тему:
ФУНКЦІЇ ІСТОРИЗМІВ І АРХАЇЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЧЕСЬКІЙ
МОВАХ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЧЕСЬКОЇ МОВ)

Студентки групи 18-22
факультету східної і слов'янської філології
денної форми здобуття освіти
Освітньої програми: Чеська мова і література,
друга іноземна мова, переклад
Спеціальності 035 Філологія
Спеціалізації 035.038
(переклад включно), перша – чеська
Покровської Таїсії Дмитрівни
Науковий керівник: д. філол. н., проф.
Терехова Світлана Іванівна

Національна шкала

Кількість балів

Оцінка ЄКТС

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРИЗМІВ І АРХАЇЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЧЕСЬКОЇ МОВ.....	6
1.1. Теоретичні основи дослідження історизмів і архаїзмів в українській та чеській лінгвістиці.....	6
1.2. Історичні особливості розвитку української та чеської лексик.....	9
1.3. Методологічні засади досліджень історизмів і архаїзмів.....	12
Висновки до розділу 1.....	14
РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ І ФУНКЦІЇ ІСТОРИЗМІВ І АРХАЇЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЧЕСЬКІЙ МОВАХ.....	15
2.1. Застосовність українських методик до класифікації чеських історизмів	15
2.2. Класифікація архаїзмів української і чеської мов за семантичними ознаками	19
2.3. Схожості та відмінності функцій історизмів і архаїзмів в українській та чеській лексичних підсистемах.....	23
Висновки до розділу 2	29
ВИСНОВКИ.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31

ВСТУП

Актуальність роботи. На тлі входження України до світової спільноти та інтеграції з Європейським союзом, поглиблення мовних зв'язків з Чеською республікою - важливим партнером України в політичній, економічній та культурній сфері, є актуальним. Поширення використання чеської мови вимагає більш ретельного аналізу застосування її складових, включаючи архаїчні лексеми, які вживаються хоча і не часто, але можуть відігравати важливу роль у чіткій передачі необхідної інформації. Особливості архаїчної лексики - поступове зникнення (а іноді повернення) історизмів та функціонування архаїзмів лише за наявності більш сучасних синонімів – створює, на наш погляд, інтерес до розгляду функціонування архаїчних слів в українській і чеській мовах.

Дослідженню архаїчної лексики приділялась і приділяється увага багатьох українських авторів. Це питання висвітлювалося в роботах І. К. Білодіда (1973), Л. А. Булаховського (1977), Г. Р. Передрія (1983), Н. Л. Пашенька (1996), О. А. Стишова (2002), Л.І. Шевченко (2002), А.П. Грищенко (2002), Л. І. Мацько (2003), Ющука І.П. (2004), Пономаріва, (2008), Т. О. Киви (2010), Л. І. Лонської (2009) та деяких інших. Розглядали ці питання також чеські мовники Б. Гавранек (1970), М. Докулил (1981), В. Матезиус, В. Шмиляуэр (1982) та інші. В своїх творах автори розглядають питання походження, трансформації та розвитку історизмів і архаїзмів, їх класифікації та функціонування.

Проведений в розділі 1.1 аналіз теоретичних основ дослідження історизмів і архаїзмів в українській та чеській лінгвістиці дозволив нам зробити припущення про те, що в зв'язку із спільним давньослов'янським корінням української і чеської мов, вони мають багато спільного, що відображається в наявності рис ізоморфності у історизмів і архаїзмів цих мов. Відповідно, методики досліджень історизмів і архаїзмів, які розроблені українськими авторами, можуть бути застосовані і для дослідження чеських архаїчних слів. На підставі цього нами сформульована для практичної перевірки перша гіпотеза: *класифікації історизмів і архаїзмів,*

запропоновані українськими дослідниками цих лексем, можуть бути застосовані і для класифікації чеських історизмів і архаїзмів.

Аналіз історичних особливостей розвитку української та чеської лексик, який було виконано в розділі 1.2, показав, що умови і специфіки розвитку української і чеської мов суттєво різняться між собою, що обумовлено особливостями історичного і соціально-політичного розвитку України і Чехії. Це, на наш погляд, могло вплинути і на особливості функціонування в цих мовах різних лексичних одиниць, зокрема – історизмів і архаїзмів. В зв'язку з цим, нами було зроблено припущення про можливу наявність по цій причині в українських і чеських історизмах і архаїзмах окремих рис аломорфності і сформульована для вивчення друга гіпотеза: *історичні відмінності розвитку України і Чехії, а також української і чеської мов, зумовили появу деяких відмінностей у функціях історизмів і архаїзмів в їх лексичних підсистемах.*

Дослідженнями, проведеними в розділі 2, підтверджена коректність наших припущень і доведена правильність сформульованих гіпотез.

Об'єкт дослідження – історизми і архаїзми української та чеської лексик, методики їх класифікації і особливості функціонування.

Предметом дослідження є застосовність методик класифікації історизмів і архаїзмів, розроблених українськими авторами, для дослідження чеських архаїчних слів та функціональні особливості історизмів і архаїзмів української та чеської лексик.

Матеріалом для дослідження послужила лексика в українському (Ізборник, 2005) і чеському (Bělič, J., Malý staročeský slovník, 1978) словниках застарілих слів, з яких дібрано 500 українських і 500 чеських лексем.

Мета курсової роботи – визначити застосовність методик класифікації історизмів і архаїзмів, розроблених українськими авторами, для дослідження чеських архаїчних слів і схожості та відмінності у функціональному навантаженні історизмів і архаїзмів української і чеської лексичних підсистем. Для досягнення поставленої мети вирішувались такі завдання:

1) шляхом ознайомлення з джерелами наукової інформації опрацьовувалися теоретичні основи досліджень історизмів і архаїзмів української та чеської мов, вивчалися історичні особливості розвитку української і чеської лексики;

2) опрацьовувалися методологічні засади дослідження застарілих слів, обиралися методи проведення досліджень;

3) на вибірках з українських і чеських словників застарілих слів (по 500 з кожної мови) аналізувалась застосовність методики класифікації історизмів і архаїзмів, розробленої І.К. Білодідом (1973, с. 221) для класифікації історизмів і архаїзмів чеської лексики.

4) Використовуючи літературні джерела і словники застарілих слів, аналізувалися схожості і відмінності в функціях історизмів і архаїзмів української і чеської мов як результату відмінностей історичного і соціально-політичного розвитку України і Чехії.

Методи дослідження. При проведенні досліджень нами було використано як загальнолінгвістичні, так і спеціальні методи досліджень. Як основні - методи індукції та дедукції, гіпотез, аналізу, синтезу і порівняння. Як спеціальні застосовано зіставний, перекладацький, порівняльно-історичний, когнітивна-семантичний та статистичний.

Науковою новизною дослідження є зіставлення чеських та українських архаїчних лексем та підтвердження застосовності методик класифікації історизмів і архаїзмів, розроблених українськими авторами, для дослідження чеських архаїчних слів, а також наявності деяких функціональних відмінностей в українських і чеських історизмах і архаїзмах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у курсах порівняльно – історичного мовознавства української і чеської мов, а також у перекладознавчих курсах та у курсах порівняльно – історичного мовознавства української і чеської мов.

Обсяг і структура роботи. Курсова робота «Функції історизмів та архаїзмів в українській і чеській мовах» складається зі вступу, двох розділів, висновків, анотації, списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи складає 35 сторінок (включаючи список з 55 використаних джерел на 5 сторінках).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРИЗМІВ І АРХАЇЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЧЕСЬКОЇ МОВ

1.1. Теоретичні основи дослідження історизмів і архаїзмів в українській та чеській лінгвістиці

Будь-яка мова народжується, розвивається, та згасає. В процесі її розвитку вона збагачується, в ній з'являються нові слова, а також зникають зайві, застарілі. При цьому, в будь-який період розвитку мови, існує активна і пасивна лексика. Активну лексику складають слова, які повсякденно вживаються в різних її формах і стилях (Жовтобрюх М. А., 1965, с.65). Головна її ознака – регулярне використання у сфері діяльності людини. До пасивної лексики належать слова, які не є повсякденними у спілкуванні людей. Важливою частиною пасивної лексики є застаріла, архаїчна лексика, яка є важливою не тільки як мовна спадщина, але і як предмет вивчення еволюції мови.

Інтерес до архаїчної лексики з'явився на початку 50-х рр. ХХ століття і породив роботи, присвячені її класифікації і розмежуванню застарілих слів на історизми та архаїзми. Стосовно української мови, це питання висвітлювалось в творах І. К. Білодіда (1973), Л. А. Булаховського (1977), Н. Л. Пашенько (1996), Т. О. Киви (2010), Л. Лонської (2009) та інших авторів. З чеських дослідників цього питання торкались Б. Гавранек (1970), М. Докулил (1981), В. Матезиус, В. Шмиляуэр (1982), Martincová, О. (2002). До історизмів відносять слова, які вийшли з активного вжитку, тому що зникли названі ними предмети чи поняття, наприклад: *кольчуга, козак, поміщик, zlatka, versta*. Архаїзми – це слова, які вийшли з активного вжитку, бо були замінені іншими словами, наприклад: *чоло (лоб)*,

ланіти (щюки), град (місто), regiment (полк), kráčet (ходити), kantořit (навчати), leč (але).

Враховуючи спеціалізацію нашої навчальної підготовки – «Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – чеська», інтерес викликає питання застосовності класифікацій історизмів і архаїзмів, запропонованих українськими мовниками для класифікації чеських історизмів і архаїзмів, а також наявність рис ізоморфності і аломорфності в функціях історизмів і архаїзмів цих мов. Спільні історичні корені української і чеської мов дають підстави припустити схожими призначення і функції застарілої лексики в обох мовах. Однак, враховуючи суттєво різні шляхи історичного і соціально-політичного розвитку України і Чехії, доцільним є проаналізувати: чи є, крім схожості, відмінності в класифікації і функціонуванні цих пластів української і чеської мов.

Спрямоване вивчення застарілої української лексики починається з роботи І. К. Білодіда «Українська літературна мова другої половини XVI, XVII і XVIII ст.» (1957). Пізніше цей напрямок був розвинений в роботах Г. Р. Передрія (1983), О. А. Стишова (2002), Л. І. Мацько (2003) та інших дослідників, відображений в навчальних підручниках та посібниках з лексикології. Важливий вклад в вивчення історизмів та архаїзмів внесли М. П. Дудик (2003), Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк (2008), О. С. Ковтунець (2010), Krčmová, M. (1997), Chloupek, J. (1997), Martincová, O. (2002), V. Novák (2006) та цілий ряд інших українських та чеських дослідників.

У різних підручниках з лексикології та наукових працях українських і чеських авторів існують дещо різні трактовки класифікації та визначень історизмів та архаїзмів. В підручнику за редакцією О.Д. Пономаріва (2008, с.233), історизми визначаються як вид архаїзмів: «Першу групу застарілих слів називають матеріальними архаїзмами або історизмами, а другу – стилістичними архаїзмами». Л. І. Шевченко (2002, с.15), кваліфікує архаїзми як застарілі назви предметів та явищ, витіснені новими номенами. А. П. Грищенко із співавторами (2002, с.160), у своєму підручнику теж розглядає історизми і архаїзми як дві групи застарілої

лексики. На їх думку «Історизми – це слова, що використовуються для позначення предметів, явищ, які вийшли з ужитку, припинили своє існування у зв'язку із соціально-побутовими і суспільно-політичними змінами». Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун та Ю. В. Лисенко (1993, с.112) в своєму підручнику пишуть, що архаїзмами – витіснені новими назвами застарілі назви предметів та явищ. В підручнику української мови І. П. Ющука (2004, с. 226) «історизми – це слова, що вийшли з активного ужитку, оскільки зникли позначувані ними речі, явища». А архаїзми, на думку вченого, – це «слова, які набули статусу застарілих через витіснення їх іншими лексемами». В енциклопедії «Українська мова» (2004, с.33) історизми трактуються як «...слова або їх окремі значення, що вийшли з ужитку разом із позначуваними ними реаліями і не мають у сучасній мові синонімів-замінників» а архаїзм - «мовна одиниця, що на сучасному етапі є застарілою в мові або зовсім вийшла із загального вжитку». Широкою є класифікація лексики щодо діяльності людини та її побуту І. К. Білодіда (1973). За цією класифікацією серед історизмів учений виділяє 15 семантичних груп слів, які характеризують класову структуру суспільства; назви колишніх урядових і військових чинів, не існуючих у наш час установ і організацій, професій тощо.

Чеські автори мають дещо різні погляди на архаїчну лексику. При цьому, вони теж розрізняють історизми і архаїзми (Z. Hladká, 1995, s. 94–95). До історизмів чеськи автори відносять назви зниклих предметів, звичаїв, наприклад: *halapartna* – алебарда, *sech* – гільдія, *tolar* – коваль, *verbíř* – вербувальник, *ale* – але. М. Krčmová також диференціює застарілі слова на історизми і архаїзми і вказує на те, що застарілі слова можуть мати різний ступінь архаїчності, наприклад: *úbyte*, *syrec*, *pub*, *peleš lotrovská*, *pochod*, *jak*, *Benedek*, *uhradce*. (М. Krčmová, 1997, с. 123). Як і українські автори, чеські вважають що архаїзми – «це назви, витіснені з ужитку іншим словом, звичайним і живим» (Häuser, 1980, стор. 41). І так саме розробляють методики класифікації історизмів і архаїзмів за різними ознаками (V. Novak, 2006). При цьому проглядається схожість в загальних підходах до класифікації історизмів і архаїзмів з аналогічними підходами українських дослідників-мовників.

Як видно з проведеного аналізу, складові застарілої лексики – історизми і архаїзми - активно досліджується з точки зору їх класифікації та функціонування як в Україні, так і в Чехії. Вчені-лінгвісти обох країн відпрацьовують різноманітні класифікації цієї цікавої і важливої складової мови. Розглядаючи архаїчну лексику, вони детально аналізують її структуру: словотвірні та фонетичні, лексичні та стилістичні характеристики застарілих слів у сучасній літературній мові. При цьому, класифікують історизми і архаїзми за певними ознаками, виділяють їх різновиди, використовуючи досить різні підходи до цього питання. Враховуючі спільне історичне коріння української і чеської мов, можна вважати ймовірним наявність в них ізоморфних рис і припустити можливість застосування класифікацій історизмів і архаїзмів, запропонованих українськими дослідниками для класифікації чеських історизмів і архаїзмів. Виходячи з цього, ми можемо сформулювати першу гіпотезу нашого дослідження: *класифікації історизмів і архаїзмів, запропоновані українськими дослідниками цих лексем, можуть бути застосовані і для класифікації чеських історизмів і архаїзмів.*

1.2. Історичні особливості розвитку української та чеської лексик

Мова для кожної нації – основа ідентифікації народу. Історія людства свідчить про те, що розквіт і занепад цивілізацій тісно взаємозв'язаний із мовою як основною складовою комунікаційних зав'язків суспільства.

Українська і чеська мови походять із спільнослов'янської (праслов'янської) мови, а та – з індоєвропейської. При цьому, Г. Півторак (1990) акцентує увагу на тому, що говорити про мову праслов'янських племен можна лише гіпотетично: писемних пам'яток, які дійшли до нас, не достатньо для того, щоб можна було зробити ґрунтовні висновки. В подальшому українську мову віднесли до східнослов'янської «гілки» слов'янських мов (разом з російською та білоруською), а чеську (разом із польською, словацькою та лужицькою) – до західнослов'янської «гілки». Згідно з науковою позицією К. М. Тищенка (2012, с.117), українська мова відбиває утворення українців як етносу, який утворився у VI—XVI століттях

унаслідок злиття діалектів трьох слов'янських племен — полян, деревлян та сіверян за участі груп іраномовного та тюркомовного степового населення. Разом з християнством до Київської Русі прийшла старослов'янська (або церковнослов'янська) мова, створена на базі давньоболгарських діалектів Кирилом і Мефодієм (одними з перших слов'янських культурних діячів). Нею писалися релігійні та офіційні тексти. Старослов'янська мова довгий час з XIV по XVIII століття виконувала функції писемної мови.

Початком нової української літературної мови умовно вважається 1798 рік, коли вийшли друком три перші частини «Енеїди» Івана Петровича Котляревського, однак основоположником сучасної української літературної мови став Тарас Григорович Шевченко, який відібрав з народної мовної скарбниці багаті лексико-фразеологічні шари, відшліфував орфоепічні та граматичні норми, поєднав її різнотипні стильові засоби. В основі сучасної української мови лежить система полтавсько-наддніпрянських говірок. За радянських часів до лексичного складу ввійшло багато русизмів, які часто вводилися без адаптування до вимог граматичної системи. Взагалі, русифікація населення України відбувалася з часів Переяславської Угоди 1654 року і до розпаду СРСР в 1991 році. Розвиток української мови відбувався досить повільно в зв'язку з утисками довгі роки з боку польської, а останні часи – переважно російської влад (Українська мова, 2023). І тільки після отримання Україною реальної політичної незалежності в 1991 році, українська мова почала вільно відроджуватись і розвиватися.

Найбільш давні документи, які було складено на чеській мові, датуються другою половиною XII століття (Історія розвитку та формування чеської мови, 2023). Великий вплив на чеську мову на перших етапах її формування становила старослов'янська, а дещо пізніше – німецька мова. Для передачі чеських звуків використовували латинський алфавіт без будь-якої адаптації чи модифікації. До середини XII германська колонізація чеських територій досягла максимальної точки. Ця колонізація зазначила початок чесько-німецького білінгвізму. Лише у XIV столітті чеська мова стала повністю літературною. Окрім латини, чеську мову також

стали використовувати як наукову мову - в основному у природознавчих науках, у медицині та астрономії. Протягом XV століття ширилася та формувалася чеська юридична мова. Ближче до кінця XVI століття вийшло багато теоретичних робіт з чеської мови, також світ побачили чисельні словники. Тут вже можна було знайти чеські слова з їх еквівалентами на німецькій, латині та грецькій. У XVII столітті чеська мова ще зберігає своє значення, але протягом наступних двох століть чехи втратили свою незалежність і другій половині XVIII століття німецьку мову стали нав'язувати як офіційну мову. Король Фердинанд II навіть заборонив розмовляти чеською мовою у публічних місцях: в школах і судах, в торгівлі і культурі – всюди панувала німецька мова. У XIX столітті чеська мова стала мовою повсякденного спілкування, кількість людей, що її використовували поступово збільшувалася.

Після Першої світової війни та створення чехословацької держави у 1918 році, чеська мова стала адміністративною мовою. Реагуючи на німецьку окупацію, престижність літературної мови закріпилася та набула цінності як символ спротиву нації німецькій агресії. З 1945 року, за панування СРСР, на чеську мову значний вплив спричиняла російська мова, вивчення якої було обов'язковим у школах. Після падіння в 1989 році комуністичного режиму в Чехословаччині і дружнього роз'єднання Чехії із Словаччиною (Оксамитова революція), цей вплив зник.

Розглянуті історії української і чеської мов свідчать про те, що ці мови мають багато схожих між собою аспектів розвитку: обидві, українська і чеська мови, походять із спільнослов'янської мови, а їх лексичні системи в сучасному вигляді формувалися тривалий час; на переважному шляху свого існування обидві мови зазнавали вплив мов країн-завойовників, які тимчасово окупували Україну і Чехію (Польща, Німеччина, Австро-Угорщина, росія); на певному історичному етапі обидві мови зазнали особливо інтенсивний вплив мов країн, з яким вони вимушені були об'єднуватись в зв'язку з загрозою повного знищення своїх країн (Україна з росією, Чехія – з Словаччиною); русифікація мов обох країн під час існування СРСР. Враховуючи це, можна припустити наявність певних рис *ізоморфності* в українській і чеській мовах.

Разом з цим, на різних етапах існування України і Чехії, їх шляхи розвитку суттєво різнилися, що відбивалося і на розвитку їх мов і не могло не привести до виникнення в їх лексичних підсистемах рис аломорфності. Так, українська мова практично за весь час свого існування, до отримання Україною незалежності в 1991 році, знаходилась під антагоністичним впливом російської мови (деякий час – і польської). Відбувалося її всебічне пригнічення як з боку російської царської влади, так і з боку радянської влади після жовтневого перевороту 1917 року. Тому, можна припустити, що *важливою функцією українських історизмів і архаїзмів є підтримання української ідентичності на тлі царського, а пізніше радянського пригнічення правлячою владою української мови.*

Чеська мова теж зазнавала значні труднощі на шляху свого становлення: наявність багатьох діалектів і перерва у розвитку з 1620 до кінця XVIII ст. в зв'язку з витісненням її німецькою мовою, пізніше – взаємопроникненням зі словацькою мовою. Однак те, що об'єднання Чехії із Словаччиною відбулось добровільно, із збереженням дружніх зв'язків, без антагоністичних протиріч між народами Чехії і Словаччини навіть після роз'єднання Чехословаччини, призвело, на наш погляд, до того, що *однією з функцій історизмів і архаїзмів чеської мови стала функція збереження основ, які зближують та об'єднують народи цих країн.*

Це дає нам змогу сформулювати другу гіпотезу нашого дослідження: *історичні відмінності розвитку України і Чехії, а також української і чеської мов, зумовили появу деяких відмінностей у функціях історизмів і архаїзмів в їх лексичних підсистемах.*

1.3. Методологічні засади досліджень історизмів і архаїзмів

Дослідження історизмів і архаїзмів відноситься до сфери лексикології – розділу мовознавства, що вивчає «лексику (словниковий склад мови), лексеми як визначальні структурно-семантичні одиниці мови, їх функціональні можливості, висвітлює процес формування словникового складу в соціально-історичному, національному контексті» (Ю. І. Ковалів, 2007, т.1 с. 561). Цей розвиток «потребує

створення спільних описів лексичних систем різних мов, в зв'язку з чим, важливим для лексикологічних досліджень є питання методів дослідження, методів вивчення лексики» (Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко, 1996, с.215). Методи дослідження є тими «інструментами», які необхідні для отримання фактичного матеріалу під час наукових досліджень, вирішення поставлених завдань і досягнення запланованої мети.

Методи лінгвістичного дослідження діляться на загальнонаукові та спеціальні. Загальнонаукові методи дослідження використовуються у будь-якому дослідженні, залежно від сфери наукового знання. Автори Білуха М.Т. (2002), Крушельницька О.В. (2006), Колотило А.М. (2011) наводять дещо різні переліки загальнонаукових методів досліджень, але всі вважають що основними з них є аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування і конкретизація, а також методи гіпотез і порівняння, системність. Одним з основних методів, який ефективно використовується в лінгвістичних дослідженнях, є зіставний метод – сукупність прийомів дослідження й опису мови шляхом її системного порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки на тлі спільних рис (Кочерган М.П., 2006, с. 77). «Як спеціальні методи дослідження застарілої лексики сьогодні використовуються методи компонентного, контекстного, мовностилістичного, концептуального, лінгвокультурологічного аналізу та лексикографічного опису» (Арешенков Ю.О., 2006, с.17).

Відповідно з гіпотезами, які ми сформулювали в розділах 1.1 і 1.2, при проведенні досліджень нами використано як загальнолінгвістичні, так і спеціальні методи досліджень. Як основні - методи індукції та дедукції, гіпотез, аналізу, синтезу і порівняння. Як спеціальні застосовано зіставний, перекладацький, порівняльно-історичний, когнитивно-семантичний та статистичний.

Перевірка першої нашої гіпотези проводилась шляхом застосування класифікації архаїчної лексики І. К. Білодіда (1973, с. 221), для класифікації чеської лексики. Відповідно з групами історизмів і архаїзмів цієї методики, проаналізовані українські і чеські історизми і архаїзми з українських і чеських словників застарілої

лексики (Ізборник, 2005; Vělič, J., Malý staročeský slovník, 1978) за наведеною нижче формою в кількості 1000 лексем (по 500 кожної мови):

1. Назви колишніх урядових і військових чинів, адміністративних посад:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
---------------------	-----------------

Загальна чисельність архаїчних слів в словнику Ізборник становить біля 4 тис. слів, в Malý staročeský slovník - біля 12 тис. слів. Формування вибірок з 500 слів з кожного словника проводили наступним чином: 1) визначали кількість слів в українському і чеському словниках на кожну літеру; 2) відбирали кількість слів кожної літери пропорційно загальній чисельності слів на цю літеру за формулою: $A = 500 * n / N$, де А – кількість слів, що відбираються по вибраній літері; n – кількість слів на цю літеру в словнику; N – кількість слів в словнику. В подальшому було проаналізовано яка чисельність лексем з рівних за кількістю вибірок української і чеської мови була класифікована за цією класифікацією і зроблено висновок про ефективність застосування класифікації І.К. Білодіда для класифікації чеської архаїчної лексики за семантичними ознаками.

Для перевірки гіпотези щодо можливого впливу аломорфних рис української і чеської мов на деякі функції історимів і архаїзмів їхньої лексики, використовувались як основні методи дослідження - аналіз і синтез; метод гіпотез та зіставний метод. Як спеціальні - загально лінгвістичний, зіставний та порівняльно-історичний.

Висновки до розділу 1

1. Опрацювання літературних джерел свідчить, що лексика української і чеської мов постійно змінюється, розвивається та оновлюється. При цьому відбувається поява в мовах нових слів і зменшення використання застарілих слів, які поділяють на історизми і архаїзми. Ці застарілі слова розглядалися в працях багатьох українських і чеських вчених-лінгвістів, якими започаткована значна кількість різнобічних підходів до типології історизмів і архаїзмів.

2. Аналіз методів дослідження архаїчної лексики дозволив обрати для проведення наших досліджень як спеціальні методи зіставний, перекладацький,

порівняльно-історичний, когнитивно-семантичний та статистичний; як основні загальнолінгвістичні - методи індукції та дедукції, гіпотез, аналізу, синтезу і порівняння.

3. На підставі проведених в розділі 1 теоретичних досліджень сформульовано дві гіпотези: 1 - *класифікації історизмів і архаїзмів, запропоновані українськими дослідниками цих лексем, можуть бути застосовані і для класифікації чеських історизмів і архаїзмів*; 2 - *історичні відмінності розвитку України і Чехії, а також української і чеської мов, зумовили появу деяких відмінностей у функціях історизмів і архаїзмів в їх лексичних підсистемах.*

РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ І ФУНКЦІЇ ІСТОРИЗМІВ ТА АРХАЇЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І ЧЕСЬКІЙ МОВАХ

2.1. Застосовність українських методик до класифікації чеських історизмів

Розглядаючи теоретичні основи досліджень історизмів та архаїзмів в українській та чеській лінгвістиці, було з'ясовано, що склад і функціонування цих груп лексем вже більш, ніж 70 років, привертає увагу вчених - мовників України і Чехії. Було встановлено, що в результаті досліджень цих вчених розроблено підходи, і відповідно, методики класифікації історизмів і архаїзмів. Аналіз цих методик свідчить про деякі розбіжності в підходах різних авторів до цього питання. При цьому, враховуючі наявність спільного історичного коріння української і чеської мов, можна вважати ймовірним наявність в них ізоморфних рис і припустити можливість застосування класифікацій історизмів і архаїзмів, запропонованих українськими дослідниками для класифікації чеських історизмів і архаїзмів. Виходячи з цього, ми сформулювали першу гіпотезу нашого дослідження: *класифікації історизмів і архаїзмів, запропоновані українськими дослідниками цих лексем, можуть бути застосовані і для класифікації чеських історизмів і архаїзмів.* Нам уявляється, що однією з найбільш досконалих методик класифікації історизмів і архаїзмів за семантичною ознакою, є методика, яка розроблена І.К. Білодідом

(1973). Для перевірки цієї гіпотези, ми провели порівняльний аналіз (класифікацію) українських і чеських історизмів, які наведені в словниках застарілих слів (Ізборник, 2005; *Malý staročeský slovník*, 1978), за методикою, яка запропонована І.К. Білодідом. Для проведення класифікаційного аналізу нами було відібрано 500 історизмів з українського словника (Ізборник, 2005) і стільки ж з чеського (*Malý staročeský slovník*, 1978). Як відомо, в українському алфавіті 33 літери, але кількість слів на різні літери дуже різна. Більша – на літери М, Н, О, П, Р, Б, А та ін.; значно менша – на літери Ц, Ч, Щ, Ю. В чеському алфавіті 42 літери, але в словниках наявні слова лише на 29 літери (довгі голосні, а також палатальні приголосні не вважаються самостійними літерами). Також дуже нерівномірний розподіл кількості слів на різні літери. Найбільше – на літери Р, О, Н, S, U, К, L, М; найменше – на Y, Ř, J, Š, Ž. В зв'язку з цим, при формуванні вибірок ми проводили відбір кількості слів на кожну літеру пропорційне загальній кількості слів на цю літеру (розділ 1.3, с. 13 цієї роботи). Після цього, в форми, що наведені нижче, з вибірок були внесені слова, які підпадали під класифікацію І.К. Білодіда.

1. Слова що характеризують класову структуру суспільства, соціальний стан, місце людини в суспільстві та суспільні взаємовідносини:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Виш</i> – рядовий чиновник;	<i>Bohatec</i> – багата людина
<i>Боляри</i> – бояри;	<i>Dráb</i> – слуга, виконуючий офіційні накази
<i>Бадати</i> – досліджувати, вивчати;	<i>Panoš</i> - пан

2. Назви колишніх урядових і військових чинів, адміністративних посад:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Стольник</i> – придворний чин;	<i>Vozataj</i> – візничий
<i>Авдитор</i> – прокурор, член суду;	<i>Cechovní mistr</i> – найвищий ступінь рангу у кар'єрі
<i>Сол</i> – посол	<i>Kádrovák</i> – цивільна особа, яка займалася наймом та звільненнями працівників на підприємствах і в організаціях і складала кадрові звіти.

3. Назви не існуючих у наш час установ і організацій:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Синклім</i> – вища урядова установа; вища рада	<i>Tarmark</i> – блошиний ринок
<i>Капітула</i> – рада з духовних осіб при єпископі	<i>Špitál</i> – богаділля
<i>Гміна, гмін</i> – адміністративна одиниця	<i>Solnice</i> – будівля, де зберігалася сіль

4. Назви колишніх професій:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Венат</i> (лат. <i>venator</i>) – мисливець	<i>Jirchář</i> – майстер, який займався обробкою шкіри
<i>Штихар</i> – гравер	<i>Kolář</i> – той, хто робив колеса та вози
<i>Вертоградар</i> – садівник	<i>Platněř</i> – той, хто займався виробленням зброї

5. Назви зниклих побутових звичаїв, старих обрядів, релігійних свят:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>маслосвяття</i>	<i>Boží tělo</i>
<i>сповідання</i>	<i>Mariánské svátky</i>
<i>досвітки</i>	

6. Назви старовинної зброї, амуніції, військових регалій:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Бронь</i> – зброя	<i>Píka</i> - дерев'яна зброя, схожа на спис
<i>Бунчук</i> – символ гетьманської влади	<i>Meč</i> – меч
<i>Чечуга</i> – шаблюка	<i>Šavle</i> – шабля
<i>Фузія</i> – гармата; рушниця	<i>Palaš</i> – турецька шабля

7. Назви старовинного чоловічого та жіночого одягу, взуття, головних уборів, які вийшли з ужитку:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Бути</i> – чоботи	<i>Láptě</i> – низький черевик з дерев'яного лубу або берести
<i>Барва</i> – ліврея	<i>Škorně</i> – вид взуття в готичному стилі
<i>Башловка</i> – татарська шапка	<i>Šlojř</i> - середньовічна хустка
<i>Шлик</i> – кругла шапка, обшита хутром	<i>Okruží</i> – широкий білий комір з дрібної складки і накрохмалена тканина, яка прилягала до шиї
<i>Шишак</i> – шолом	<i>Dalaman</i> – вид дуже довгого пальта або шуби, прикрашеної шнурами на грудях схожий на балакуну

<i>Чимбор</i> – шовковий пояс	<i>Husárek</i> – тип короткої шуби
-------------------------------	------------------------------------

8. Назви старовинних монет, грошових одиниць:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Грош</i> – грошова одиниця	<i>Tolar</i>
<i>Шестак</i> – назва монети, 6 грошей	<i>Zlatka</i>
<i>Чех</i> – срібна або золота монета	<i>Groš</i>
<i>Цята (цата)</i> – дрібна монета	<i>Rýnský</i>

9. Назви старовинних одиниць виміру і ваги:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Штука</i> – одиниця виміру довжини тканин	<i>Loket</i> – стара чеська міра довжини 59 і 78 см
<i>Спуд</i> – посудина; хлібна міра	<i>Kámen</i> – стара одиниця ваги, 20 фунтів - 10,724 кг
<i>Поприще</i> – міра довжини, стадія (1000 кроків)	<i>Kopa</i> – стара лічильна одиниця, 60 шт

10. Назви старовинного посуду:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Чюм</i> – ківш	<i>Hubatka</i> – чайник з носиком, який служить ємністю для пива
<i>Санета</i> – плетенка із пруття	<i>Korbel</i> - дерев'яна посудина для пива
<i>Пугар</i> – чара, келих	<i>Drifus</i> – тринога сковорідка

11. Назви зниклих народів, які відіграли певну роль в історії людства:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Язики</i> – народи	<i>Féničané</i> – древній семітський народ
<i>Северук</i> – житель Сіверщини	<i>Kartáginci</i> – карфанегяни, жителі карфагену
<i>Оногури</i> - стародавній народ	<i>Skytové</i> – скіфи

12. Назви колишніх релігійних організацій та їх представників:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Абиз</i> – татарський мулла	
<i>Тропар</i> – церковний піснеспів	
<i>Авва</i> – отець, ігумен, настоятель монастиря	
<i>Старица</i> – черниця, ігуменя	

13. Назви, що позначають побутові предмети:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
---------------------	-----------------

<i>Худоба</i> – майно, добро	<i>Měděnice</i> – мідна раковина
<i>Холодник</i> – погріб, льох	<i>Obrtlík</i> – підставка під раковину

14. Імена видатних діячів:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Сардананал</i> – цар Ассирії	<i>Tomáš Garrigue Masaryk</i> - перший президент Чехословаччини
<i>Торквемада</i> – Инквизитор Іспанії	<i>Karel IV</i> – одинадцятий чеський король, імператор Священної Римської імперії
<i>Павсаній</i> – полководець	<i>Václav Havel</i> – перший президент Чехії

15. Назви музичних інструментів:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Фуяра</i> – сопілка;	<i>Gongy</i> – тибетські барабани
<i>Лютня</i> – струнний інструмент;	<i>Pišťaly</i> – різновид старого духового інструменту
<i>Катеринка</i> – шарманка	<i>Varhan</i> – орган

Провівши аналіз вибірок українських (Ізборник, 2005) та чеських (*Malý staročeský slovník*, 1978) історизмів за класифікацією І. К. Білодіда, ми бачимо, що з 500 вибраних українських історизмів класифіковано 52 слова, що становить 10,4%. Чеських історизмів класифіковано 44 з вибраних 500, або 8,8%. Тобто, різниця між українськими і чеськими історизмами, які були класифіковані за семантичними ознаками по методиці І.К Білодіда, становить 1,6 %. Це свідчить про те, що дана методика може бути застосована для дослідження історизмів обох мов.

2.2. Класифікація архаїзмів української і чеської мов за семантичними ознаками

Дослідженнями, проведеними в розділі 2.1, ми підтвердили застосовність методики, розробленої І. К. Білодідом (1973), для класифікації за семантичною ознакою історизмів чеської мови. Враховуючи, що перша з сформульованих гіпотез нашого дослідження передбачає і визначення застосовності методики І.К. Білодіда для класифікації архаїзмів чеської мови, дослідимо це питання.

Як ми вже відмічали, в розділі 1, поява архаїзмів пов'язана з процесами її розвитку і призводить до заміни назв існуючих предметів, явищ тощо. Роль архаїзмів в багатьох сучасних лексиках менш важлива, ніж історизмів. Але, іноді їх актуальність довго зберігається. Наприклад, в англосаксонській правовій системі за наших днів активно вживають офіційні архаїзми в мові комерційних контрактів, так само, як і спеціальну термінологію (*terms of art*) та юридичні категорії (*legalese*), а тому їх вивчення є об'єктивно необхідним задля правильного розуміння та трактування багатьох документів (С.М. Ходжалієва, 2023).

Порівняльний аналіз (класифікація) українських і чеських архаїзмів проведено з тих же вибірок і за таким же порядком, як і історизмів.

1. Слова – архаїзми, що характеризують класову структуру суспільства, соціальний стан, місце людини в суспільстві та суспільні взаємовідносини:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Малженка</i> – дружина	<i>Agricola</i> – селянин
<i>Легінь</i> – юнак	<i>Kmetična</i> – піддані (poddaná)
<i>Ординат</i> – спадкоємець	<i>Pokojník</i> – винаймач (nájemník)

1. Назви колишніх урядових і військових чинів, адміністративних посад:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Товариш</i> – старшинське козацьке звання	<i>Kaprál</i> – капрал (desátník)
<i>Авдитор</i> – наглядач; прокурор, член суду;	<i>Lejtnant</i> – лейтенант (poručík)
<i>Соцький</i> – історичний ранг посадової особи, що в різні історичні часи мав різні повноваження	<i>Soldát</i> – солдат (voják)

2. Назви не існуючих у наш час установ і організацій:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Меченосці</i> – один з варіантів назви Лівонського ордену	<i>Dělnice</i> – майстерня (dílna)

3. Назви колишніх професій:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Ловчий</i> – мисливець	<i>Apotečník</i> – фармацевт (lékárník)
<i>Кожум'яка</i> – ремісник, що виробляє сирицю.	<i>Kuchlmistr</i> – кухар (kuchař)
<i>Гувернер/гувернантка</i> – особа, що займається вихованням та	<i>Lazebník</i> – перукар (kadeřník)

навчанням дітей.	
------------------	--

4. Назви зниклих побутових звичаїв, старих обрядів, релігійних свят:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
---------------------	-----------------

5. Назви старовинної зброї, амуніції, військових регалій:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Гелм – шолом</i>	<i>Regiment</i> – полк
<i>Гаківниця</i> – довга і важка рушниця великого калібру, з гаком на цівці	<i>Šturmmaub</i> – шолом (přilba)
<i>Діло</i> – гармата	<i>Lermo</i> – тривога (poplach)
<i>Грот</i> – вістря зброї	<i>Lermploc</i> – місце, де збираються війська на випадок тривоги

6. Назви старовинного чоловічого та жіночого одягу, взуття, головних уборів, які вийшли з ужитку:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Кобеняк</i> – суконний довгий і широкий чоловічий верхній одяг з відлогою	<i>Kabátec</i> – пальто (Kabát)
<i>Аппарата</i> – убрання	<i>Frangle</i> – бахрома (Třásně)
<i>Бачмага</i> – черевик	<i>Ksásy</i> – чоловічі штани (mužské kalhoty)
<i>Гуня</i> – верхній вовняний одяг	<i>Šlojř</i> – вуаль (závoj)
<i>Макгерка</i> – угорський головний убір	<i>Fěrtoch</i> – фартух (zástěra)
<i>Ногавици</i> – рід чоловічого одягу	<i>Mantlík</i> – плащ (plášťík)

7. Назви старовинних монет, грошових одиниць:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
---------------------	-----------------

8. Назви старовинних одиниць виміру і ваги:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
---------------------	-----------------

9. Назви старовинного посуду:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Баня</i> – скляна посудина, банка	<i>Okřín</i> – чаша (mísa)
<i>Дельва</i> – посудина, амфора, бочка, діжка	<i>Říčice</i> – сито (sító)
<i>Можчир</i> – ступа	<i>Puštička</i> – посудина (nádobka)

10. Назви зниклих народів, які відіграли певну роль в історії людства:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
---------------------	-----------------

11. Назви колишніх релігійних організацій та їх представників:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Іерей</i> – священик	<i>Aedituus</i> – церковний староста, ризничий
<i>Антифон</i> – почерговий спів двох хорів або соліста й хору під час богослужіння	<i>Abbreviator</i> – у папській канцелярії посадова особа, яка виступає з благаннями
<i>Арцибискуп</i> – католицький архієпископ	<i>Kuklík</i> – монах (mnich)
<i>Гвардіан</i> – настоятель католицького монастиря	<i>Jednuška</i> – католик (katolík)

12. Назви, що позначають побутові предмети:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
<i>Зерцало</i> – дзеркало	<i>Koltryna</i> – штора (záclona)
<i>Ретязь</i> – ланцюг	<i>Nistěj</i> – піч (pec)
<i>Оливо</i> – олівець	<i>Šrák</i> – вішалка (věšák)

13. Імена видатних діячів:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
---------------------	-----------------

14. Назви музичних інструментів:

Українські лексеми:	Чеські лексеми:
---------------------	-----------------

Провівши аналіз вибірок українських та чеських архаїзмів за класифікацією І. К. Білодіда, ми бачимо, що з 500 вибраних українських архаїзмів класифіковано 31 слово, що становить 6,2%. Чеських історизмів класифіковано 30 з вибраних 500, або 6%. Тобто, різниця між українськими і чеськими архаїзмами, які були класифіковані за семантичними ознаками по методиці І.К Білодіда, становить 0,2%. Це свідчить про те, що дана методика може бути застосована для дослідження архаїзмів обох мов. Всього з вибірок українських архаїчних слів по методиці І.К Білодіда вдалось класифікувати 16,6%, чеських – 14,8%.

Слід також відмітити, що історизми за методикою І.К. Білодіда класифікуються більш вдало, ніж архаїзми. По наших вибірках це перевищення для українських слів становить 4,2 відсотків, для чеських – 2,8 відсотків. Варто

зауважити, що деякі групи слів, наведені Білодідом, як, наприклад, «довжина», «Імена видатних діячів», «Назви зниклих народів, які відіграли певну роль в історії людства» і т. і. – не можуть належати до архаїзмів.

2.3. Схожості та відмінності функцій історизмів і архаїзмів в українській та чеській лексичних підсистемах

2.3.1. Функції історизмів і архаїзмів різноманітні. Найважливішими з притаманних історизмам і архаїзмам української і чеської мов, на наш погляд, є номінативна і стилістична функції. Номінативна функція у творі «Роксолана»: «...свято “**брикси**”, ...жіночий день, **бучно** відзначався в ... червні. Дівчата і жінки мали право змушувати чоловіків ... виконувати їхні найдивовижніші побажання й **витребеньки**” (Ю. Колісниченко, С. Плачинда, 1994). *Брикси* - старовинне українське, жіноче свято. *Бучно* - багато, шумно. *Витребеньки* - вигадки, примхи. У творі М. Г. Глухенького «Коліївщина»: «Семен-хлопчак поглядає на дядька Пилипа: він теж великий чоловік у **валці** — кухар. Великий мідний казан теліпається під їх **мажею**. Семен хоч і молодий **ватажан**, а **дурно** хліба не їсть» (М. Г. Глухенький, 1989, с.5). *Валка* - партія, група; група людей, підвід, машин, які рухаються одне за одним або стоять в одному ряду. *Мажя* - різновид воза, який використовували чумаки. *Ватажан* –головний у компанії, шайці. *Дурно*, сьогоднішній синонім – даремно. Стилістичні функції у творі І. Драча «Ніж у сонці» (2018): « ... І **трісли** неіснуючі **попруги**... І мчала по мені крізь марево густе орда **іржача**, буйна і розхристана».

Поле використання історизмів, на думку чеських авторів (як і українських), значно ширше, ніж архаїзмів (Skladaná J.,1997; Lišková M., 2018; Novak V., 2006). Історизми можна зустріти не лише в художніх творах, а й у професійно - історичних описах, статтях, спогадах та ін. У сфері художньої літератури вони зустрічаються в прозі з історичною тематикою як засіб створення колориту часу, про який розповідає цей твір. В чеській літературі багато історизмів зустрічається у творах чеських класиків історичних романів і оповідань 2-ої половини 19 - початку 20

століття - Zikmunda Wintra, Aloise Jiráská či Václava Beneše Třebízského тощо. Як і в українській мові, в чеській лексиці для історизмів найважливішою є номінативна функція. До історизмів, що виконують номінативні функції, деякі з чеських дослідників відносять не лише окремі слова, аналогічні поняттям української мови, але й цілі словосполучення (загалом чеського походження), наприклад: *gestapák* - «*příslušník německé nacistické tajné policie*» - *гестано*; *esenbák* – «*příslušník Sboru národní bezpečnosti, koncentrák*» - член Корпусу національної безпеки, концтабір; *kotlář* – «*v době 2. světové války letec, který ostřeloval kotle lokomotiv*» - льотчик, який на часи Другої світової війни, обстрілював локомотивні котли (V. Novak, 2006). Деякі історизми стосуються назв, які використовуються виключно в конкретній галузі, наприклад, архітектури та мистецтвознавства - *arkýř, fiala, krakorec, parkán, prampouch, rozeta* (еркер, фіалка, кракорець, паркан, примула, розетка); історії військ - *hejtman, houfnice, mušketyr, práče, rejtar* - (губернатор, гаубиця, мушкетер, прачка в войсках, рейтар) або історії та релігієзнавства - *adamité, albigenští, bogomil, flagelant, chiliasta, kataři, novokřtěnec* (адаміти, альбігойці, богоміли, флагеланти, кіліасти, катари, новохрещені).

Архаїзми сьогодні використовуються, переважно, як стилістичний засіб. В офіційно-діловому стилі вони відсутні, за винятком окремих термінологізованих слів та словосполучень, наприклад – «*глава*» (уряду). Можуть виконувати стилістичні функції для створення урочистості тексту. При описі минулого архаїзми виконують номінативні функції. Приклад створення колориту минулих епох, відтворення тогочасних мовних особливостей: «А люта мати! Спустила друге бісновате своє **скаженеє** звіря. Та вже такого **сподаря**, що **гради** й **весі** пожирало (Т. Шевченко, 2003, с.331). Незважаючи на те, що різними дослідниками-мовниками пропонуються дещо різні підходи до класифікації архаїзмів, найчастіше їх поділяють на лексичні, словотвірні морфологічні та фонетичні

Аналогічним чином класифікують архаїзми чеської мови і чеські автори (V. Novak, 2006). Найбільша кількість чеських архаїзмів потрапляє в групу лексичних. Лексичні архаїзми представлені в сучасній чеській мові синонімами, такими, як: *an* -

«*který*» - котрий; *cirka* - «*asi*» - приблизно; *fortelný* - «*silný*» - сильний; *hvězdopřavec* – «*astrolog*» - астролог; *rohatina* – «*věšák*» - кілочок; *šuba* «*kožich*» - хутро. Архаїзмами сприймаються й деякі поетизми, наприклад: *duma* «*myšlenka* – думка; *hvězdojasný*, *luna* - «*měsíc*» - Луна; *truchlenec* – «*truchlivec*» - плакальниця. Походження цих архаїзмів як суттєво чеське - *hvězdojasný*, *luna* - «*měsíc*» - Луна; *vesna* – «*jaro*» - весна, так і з інших мов, наприклад, німецької: *almara* – «*skříň*» - шафа; *kšeft* – «*obchod*» - магазин; *anebo šifonér* «*prádelník*» - гардероб. Серед лексичних архаїзмів виділяють декілька основних груп, які пов'язані з міським життям: *hostěnice* - pokoj pro hosty – корчма; *kotec* – stánek – пивний зал, *rynk* – náměstí – площа, назвами одягу: *facalit* - šátek -шарф, *förtoch* - zástěra -фартух, назвами меблів, житла, посуду і знарядь праці: *koltryna* – záclona – завіса, *šrák* - věšák - вішалка, *štok* - pracovní stůl -верстак, *okřín* - mísa - миска, *tůna* – džber – басейн. Виходять із ужитку деякі слова німецького походження, наприклад *almara* – «*skříň*» - шафа; *kšeft* – «*obchod*» - магазин; *anebo šifonér* «*prádelník*» - гардероб. Фонетичні, старі фонетичні варіанти слів, значення яких жодним чином не змінилися, відбулася лише зміна значення: *birýt* – «*baret*» - бере; *karakterizovat* – «*charakterizovat*» - характеризувати; *mučedník* – «*mučedník*» -мученик. Семантичні чеські архаїзми представлені застарілими значеннями багатозначних слів. Наприклад слово «*kus*» - шматок - поширене на позначення частини, *kupec* – «*obchodník*» - купець; *zīštný* – «*vhodný*».

В розділі 2.1 ми провели аналіз українських і чеських історизмів, а в розділі 2.2 – українських і чеських архаїзмів класифікувавши їх за методикою І.К. Білодіда. і переконались в наявності рис ізоморфності цих мов та схожості функцій архаїчних слів української і чеської мови. Наведений в цьому розділі аналіз функцій історизмів і архаїзмів ще раз підтверджує нашу першу гіпотезу.

2.3.2. В розділі 1.2, на підставі аналізу історичних особливостей розвитку української та чеської лексик, нами зроблено припущення про те, що історичні відмінності розвитку української і чеської мов могли зумовити появу окремих рис

аломорфності цих мов і сприяли виникненню деяких відмінностей у функціях історизмів і архаїзмів в їх лексичних підсистемах. Підставою для такого нашого припущення було те, що українська мова весь час свого існування (до отримання Україною незалежності в 1991 році) знаходилась під антагоністичним впливом російської мови, в той час як чеська мова, яка завжди була тісно переплетена з словацькою і не відчувала з боку словацької мови націоналістичних утисків (навпаки, обидві мови сприяли взаємному розвитку одна одної). Виходячи з цього, ми також припускаємо, що не співпадаючими функціями (рисами аломорфності) історизмів і архаїзмів в українській і чеській мовах може бути те, що *однією з (частково, й поза лінгвістичних) функцій українських історизмів і архаїзмів є збереження української ідентичності і захист її від антагоністичного впливу російської мови, а чеських – збереження основ, які зближують та об'єднують чеський і словацький народи*. Спробуємо проаналізувати наші припущення шляхом аналізу існуючих українських і чеських джерел.

Підтвердження намагання гальмування розвитку української мови і штучного витіснення її російською мовою спостерігається вже дуже довгий час, починаючи з Переяславської угоди 1654 року. З 30-х, а особливо з 70-х років ХХ століття це питання почало вирішуватись шляхом перегляду реєстру застарілої та рідковживаної лексики у словниках української мови. Споконвічно українські слова, граматичні форми оголошувалися «вигаданими», «неприродними», зараховувалися до розряду діалектних, застарілих. Наприклад, не рекомендувалися до вжитку слова «попри», «допіру», «завваги», «доки», «заки», «либонь». Ущемляючи права віруючих, разом з тотальним розповсюдженням атеїстичної пропаганди, вважалися архаїчними релігійні назви та поняття «боговідступник», «боговірний», «богоспасенний», «Великдень» (О.Д. Пономарів, 1992, с. 192). Заміни торкалися і цілих лексичних одиниць: «виміна» - на обмін, «будущина» - на майбутнє, «гуртовий» на валовий тощо (Л. Масенко, 2006, с. 354). Це призводило до викривлення української мови, збіднення її словникового складу, прискорення русифікації. Аналіз застарілої та рідковживаної лексики у словниках української

мови (Білодід І.К., 1969; Білодід І.К., Бурячок А.А., 1970; Бусел В.Т., 2004), який виконала О.В. Зайцева (2009), дозволив виявити 843 слова з ремаркою «рідко» та 650 слів з ремаркою «застаріле» лише із слів на букви А, Б і В. В зазначених словниках марковано як маловживані і застарілі багато слів української лексики, які, фактично і відокремлюють її від російської. Прикладами таких слів можуть бути: *бесідник* «особа, яка проводить бесіду, лектор, доповідач»; *бідкатися* «жити в бідності, бідувати»; *бронювати* «надавати кому-небудь право розпоряджатися, володіти чим-небудь». При цьому, багато слів мають потужне семантичне навантаження, смислову сутність. Бідкатися і бідувати в одному значенні - жити в бідності, нужді, терпіти злидні, нестатки: «Збагатимо країну, і кожен її чесний трудівник-громадянин перестане бідувати (Іван Ле, 1953). Деякі часто вживані слова іноді присутні в словниках як історизми і архаїзми, наприклад: *вепр* у значенні «дикий кабан», «фарба» й інші. Крім цього, присутні слова, які вже зазнали впливу російської мови, але в яких є старі синоніми з українським корінням: *безпуття* – «бездоріжжя», *бичувати* – «шмагати», *бесідка* – «альтанка», *безрозсудність* – нерозсудність, *бугор* – «горб», *ботинки* – «черевики», блідніти – «бліднути» і т.і. Так само і переважна частина російських слів – паразитів має синоніми з давнім українсько-праслов'янським корінням, яке не має відношення до росії: *брюки* – штани; *ізом* – родзинки; *бумага* - папір; *полотенце* – рушник; *проволка* – дріт тощо. Наприклад, слово «штани» походить від праслов'янського *šytanu*, значенням якого було «тканина, що пришивається до другої». Цікавим є дослідження стосовно походження «позірних русиїзмів» Дзюбишиної-Мельник Н.Я. (2003). Вона констатує, що ці слова не є запозиченням з російської мови, хоча й активно підтримуються нею і вважаються москалівськими. Наприклад, слова «звізда», «туча», «май», «врем'я», «свобода», «год», «город», «дітвор», «улиця». Всі вони - наші. І підтвердження цьому можна знайти при дослідженні їх зв'язку з відповідними історизмами і архаїзмами.

Отже, з проведеного аналізу видно, що однією з функцій архаїчної лексики української мови є функція збереження її національної ідентичності на фоні впливу

на неї мов багатьох країн, що оточували і підкоряли Україну, і, особливо, росії як країни – загарбниці з ідеєю денационалізації України. Можна сказати, що *«українські історизми і архаїзми є стійкими олов'яними солдатиками, які своїми плечима і в міру своїх можливостей, підтримують мовну ідентичність української нації»*.

В розділі 2.1 ми відмічали, що чеська мова, як і українська, під час свого розвитку зазнавала впливу багатьох мов сусідніх країн, перш за все – Німеччини, Польщі, Словаччини, Угорщини і росії. Поява і функціонування великої кількості германізмів і мадяризмів у чеській, так саме, як і у словацькій мовах, пов'язане з колишньою могутністю Габсбурзької, Угорської та, нарешті, Австро-Угорської монархій, до складу яких у минулому входили Чехія та Словаччина. Близькість чеської та словацької мов пов'язана з тим, що обидві мови тривалий час існували поруч в рамках єдиного державного організму і впливали одна на одну. У чехословацькому середовищі природним явищем був пасивний білінгвізм, тобто здатність користуватися двома мовами, хоча носії говорять і пишуть лише однією, а іншою зазвичай сприймають інформацію (Bednaříkov Ā, M., 2002). Схожість архаїчних слів чеської і словацької мови призводить і до заміщення їх схожими словами. Хоча, як відмічають чеські лінгвісти (Bednaříkov Ā, M., 2002), сьогодні спостерігається зниження розуміння другої мови серед молодшого покоління та зростання так званих «зрадницьких слів» у словацько-чеському контексті. Зрадницькі слова, або «фальшиві друзі» - це слова чи фрази, які звучать однаково або подібно різними мовами, але мають різне значення. Це викликає труднощі у студентів і менш досвідчених перекладачів. Враховуючі дружні, братерські взаємовідносини між народами Чехії і Словаччини, в обох країнах проводиться робота з подолання такого становища. Серед учнів різних класів обох країн проводяться анкетні опитування для оцінки уявлень сучасної молоді про актуальні культурні та соціальні події іншої країни, визначаються поширені джерела контактів із сусідньою мовою та рівень розуміння нинішніми чеськими учнями словацької мови та словацькими учнями чеської мови. Опитування також вказує на те, наскільки учні здатні перекладати різні вирази, тобто слова, які мають різну форму

чеською та словацькою мовами, і як вони справляються з проблемою так званих «зрадницьких слів». На підставі таких досліджень розробляються заходи щодо включення сусідньої мови в навчання в початкових школах для покращення рівня пасивного білінгвізму і укріплення дружби та взаєморозуміння між народами Чехії і Словаччини. А історизми і архаїзми чеської мови сприяють подальшому зближенню мов цих країн.

Висновки до розділу 2

1. Проведеним порівняльним аналізом з класифікації історизмів і архаїзмів української та чеської лексичних підсистем за допомогою методики І.К. Білодіда доведена правильність сформульованої нами першої гіпотези щодо застосовності методик такої класифікації вітчизняних авторів для класифікації архаїчних слів чеської мови. При цьому, не всі проаналізовані історизми і архаїзми української і чеської лексичних підсистем в повній мірі можуть бути віднесені до класифікаційних груп, які запропоновані І. К. Білодідом. Відсоток українських архаїчних слів, що можуть бути успішно класифіковані, складає 16,6%, чеських – 14,8%.

2. Аналіз функціонування історизмів і архаїзмів в українській і чеській мовах підтвердив наявність рис ізоморфності і аломорфності українських і чеських архаїчних слів і довів правильність другої сформульованої нами гіпотези відносно того, що історичні відмінності розвитку України і Чехії, а також української і чеської мов, зумовили появу деяких відмінностей у функціях історизмів і архаїзмів в їх лексичних підсистемах.

3. Доведено, що проявом рис аломорфності українських і чеських історизмів і архаїзмів є те, що однією з функцій архаїчної лексики української мови є функція збереження її національної ідентичності на фоні впливу на неї мов багатьох країн, які оточували і підкоряли Україну. На відміну від цього, історизми і архаїзми чеської мови сприяють подальшому зближенню мов і народів Чехії і Словаччини як народів двох братніх країн.

ВИСНОВКИ

1. У відповідності з поставленою метою та завданнями, проведеними дослідженнями доведена застосовність методик класифікації історизмів і архаїзмів, розроблених українськими авторами, для дослідження чеських архаїчних слів і визначені схожості та відмінності у функціональному навантаженні історизмів і архаїзмів української і чеської лексичних підсистем. При проведенні досліджень було використано як загальнолінгвістичні, так і спеціальні методи досліджень. Як основні використовувались методи індукції та дедукції, гіпотез, аналізу, синтезу і порівняння. Як спеціальні - зіставний, перекладацький, порівняльно-історичний, когнітивно-семантичний та статистичний.

2. За результатами аналізу теоретичних основ дослідження історизмів і архаїзмів в українській та чеській лінгвістиці та історичних особливостей розвитку української та чеської лексик нами було зроблено припущення про наявність рис ізоморфності та аломорфності в українських і чеських історизмах та архаїзмах і сформульовано дві гіпотези: 1 - *класифікації історизмів і архаїзмів, запропоновані українськими дослідниками цих лексем, можуть бути застосовані і для класифікації чеських історизмів і архаїзмів*; 2 - *історичні відмінності розвитку України і Чехії, зумовили появу деяких відмінностей у функціях історизмів і архаїзмів в їх лексичних підсистемах*.

3. Для підтвердження першої гіпотези було проведено порівняльний диференціальний класифікаційний аналіз українських і чеських архаїчних слів з словників застарілих слів за методикою І.К. Білодіда. Аналіз проводився на вибірках з 500 лексем кожної мови. Для дослідження було використано спеціальні форми, в графах яких розподіляли українські і чеські історизми і архаїзми. Результати цього аналізу підтвердили правильність першої сформульованої нами гіпотези.

4. Підтвердження другої гіпотези було реалізовано на підставі досліджень відмінностей функцій історизмів і архаїзмів в українській і чеській лексичних

підсистемах. Було встановлено, що ці відмінності полягають у тому, що однією з функцій архаїчної лексики української мови є збереження її національної ідентичності на фоні впливу мов багатьох країн, що оточували і підкоряли Україну. Навпаки, історизми і архаїзми чеської мови сприяють подальшому зближенню мов і народів Чехії і Словаччини – двох братніх країн.

5. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у курсах порівняльно – історичного мовознавства української і чеської мов, а також у перекладознавчих курсах та курсах порівняльної типографії української і чеської мов.

6. Під час виконання курсової роботи ми ознайомилися з сучасними методами проведення лінгвістичних досліджень і набули практичні навички проведення такої роботи: опрацювання літературних джерел, збору, систематизації і обробки даних, аналізування результатів досліджень і формулювання висновків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Арешенков Ю.О. Основи лінгвістичних досліджень: Матеріали до спецкурсу для студентів філологічних спеціальностей. – Кривий Ріг: КрДПУ, 2006. – 50 с.

Білодід І.К. Російсько-український словник: У 3 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969.

Білодід І.К., Бурячок А.А. Словник української мови: В 11 т. – К. : Вид-во Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, 1970. – т. 1. – 827 с

Білодід І.К. (ред.) Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. Київ: Наук. думка, 1973. – 438с.

Білуха М.Т. Методологія наукових досліджень : підр.– К. : АБУ, 2002. 362 с.

Булаховський Л. А. Вибрані праці : у 5-ти томах / за ред. І. К. Білодіда. Т. 2: Українська мова / [редкол. тому: І. К. Білодід (відп. ред.) та ін.]. 1977. 631

Бусел В.Т. Великий тлумачний словник– Ірпінь : Перун, 2004. – 1718 с.

Вайзер С.А. Історизми. Читомо. <https://chytomo.com/100-istoryzmiv-pisliia-iaukh-vy-budete-hovoryty-iaak-boiaryn-chy-boiarynia/>, 2021.

Глухенький М. Коліївщина. Бібліотека історичної прози. Київ Дніпро 1989г. 393с.

Дзюбишина-Мельник Н.Я. Позірні русизми в художніх текстах початку. ХХ століття. // Наукові записки НаУКМА. – 2003. – Т. 22. Ч. 1. – с. 16-22.

Драч І. Ніж у сонці (Електронна книга): Мультимедійне видавництво Стрельбицького, <https://www.yakaboo.ua/ua/nizh-u-sonci.html>, 2018.

Дудик М.П. Пасивна лексика, її складові. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського : Зб. наук. праць. Серія : Філологія. Вип. 5. Вінниця: Вид-во Вінниц. держ. пед. ун-ту, 2003. С. 25-29.

Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : Ч.1. - Київ : Рад. шк., 1965. С.61-67.

Зайцева О. В. Ремарки «застаріле» та «рідковживане» у словниках української мови другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Зб. наук. ст. «Мовознавчі студії», - К. : Києво-Могилянська академія, 2009. Вип. 37, с. 30-36.

Ізборник. Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів). <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm>, 2005.

Історія розвитку та формування чеської мови (2023). <https://glebov.com.ua/pereklad-cheska.html>

Кива Т. О. Застаріла лексика в сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 2010. 310 с.

Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі.. Київ : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. 335 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002007>

Ковтунець О. Явище актуалізації лексики в сучасній українській мові (стан і перспективи дослідження). Лексикографічний бюлетень : Зб. наук. пр. Київ : Ін-т української мови НАН України, 2010. Вип. 19. С. 114- 122. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/73111>

Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. К: ВЦ «Академія», 2007. т.1, 593 с.

Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. К., «Академія», 2006, 423с.

Кравченко Н. К. Методи лінгвістичних досліджень. 2024. URL: <https://discourse.com.ua/lekcii/metodi-lingvistichnih-doslidzhen/>.

Лонська Л.І. Процеси архаїзації та пасивізації лексичних засобів мови. Мовознавчий вісник : зб. наук. праць. Черкаси, 2009. Вип. 9. С. 201-212.

Ле Іван. Міжгір'я. — Київ: Радянський письменник, 1953. с. 418

Масенко Л. Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду : 2-ге вид. (за ред. Л. Масенко). – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 399 с.

Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: Підручник / За ред. Л. І. Мацько. Київ: Вища шк., 2003. 462 с.

Мельник Л. Особливості перекладу архаїзмів як історично застарілих одиниць // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2013. Вип. 18. С. 419–423.

Пашенько Н. Л. Історизми та архаїзми у сучасних художніх текстах. Щорічні записки з українського мовознавства : зб. наук. статей. Одеса, 1996. Вип. 4, с. 41-45.

Передрій Г. Р. Лексика і фразеологія української мови. Київ : Радянська школа, 1983. С. 118–119.

Півторак Г. Як розмовляли в стародавньому Києві? // Вісник Міжнародної асоціації україністів. — К., 1990. — С. 39.

Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови – К. : Либідь, 1992, с. 192.

Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Українська мова: енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П Бажана, 2004. 824 с. URL : <http://litopys.org.ua/ukrmoiva/um.htm>

Словник української мови: в 11-ти томах. /за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua>

Соловійова Ю. Р., Суховій О. О. Колишні та сучасні значення слів-історизмів
International scientific e-journal ЛОГОС. ONLINE
<https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.09.07.html>

СТИШОВ О. А. Пасивізація окремих груп лексики на сучасному етапі. Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць. Київ, 2001. С. 197-203.

Сучасна українська мова /за ред. О. Д. Пономаріва. Київ: Либідь, 2008. 488 с.

Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.

Сучасна українська мова: довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко. Київ : Либідь, 1993. 336 с.

Тищенко К. М. Правда про походження української мови // Український тиждень, 2012. № 39 (256).

Українська мова (2023). <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Шевченко Л. І. Інтелектуалізація української літературної мови: лінгвістична та теоретико – епістемологічна аспектологія: Автореф. дис. д-ра філол наук. - К., 2002, 21 с.

Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. — К. : Наукова думка, 1989. — Т. 3

Ющук І.П. Українська мова: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 2004.

С.М. Ходжалієва «Його Величність Архаїзм» або загадкові контрактні категорії- <https://www.hsa.org.ua/lectors/xodzalijeva-salatin/articles/iogo-velicnist-arxayizm-abo-zagadkovi-kontraktni-kategoriyi>, 2023.

BEDNAŘÍKOVÁ, M. Vývoj česko-slovenského pasivního bilingvismu. Olomouc: 2002. Pdf UP v Olomouci. Diplomová práce

Bělič, J., Kamiš, A., Kučera, K.: Malý staročeský slovník. Praha, SPN, 1978.

Chloupek, J. Lexikální stavba uměleckých textů. (1997). In: M. Čechová – J. Chloupek – M. Krčmová – E.Minářová, Stylistika současné češtiny. Praha: ISV – nakladatelství, s. 230–236.

Hauser, P.: Nauka o slovní zásobě. Praha, SPN 1980.

Hladká, Z. (1995): Lexikologie. In: P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová (eds.), Příruční mluvnice češtiny. Praha: NLN, s. 65–108

Krčmová, M. (1997): Slohová charakteristika prostředků lexikálních. In: M. Čechová – J. Chloupek – M. Krčmová – E. Minářová, Stylistika současné češtiny. Praha: ISV – nakladatelství, s. 121–131.

Lišková M. (2018). Problematika vymezení pojmů archaismus a historismus <https://www.researchgate.net/publication/329626279>

Martincová, O. (2002): Historismus. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, s. 166

Novák V. Historismy v českém jazyce (Na podkladě analýzy literárních děl Zikmunda Wintra).: Univerzita Karlova, Praha, 2006.

Ripka, I. – Imrichová, M. (2011): Kapitoly z lexikologie a lexikografie. Prešov: VydavateľstvoPrešovskej univerzity.

Skladaná, J.: Čo s historizmami a archaizmami v súčasných slovníkoch. In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy, ed. S. Oridrejovič, Bratislava, Veda 1997, s. 247-251.